

Pregledni članak

UDK: 001.895:364-3
doi:10.5937/ekonhor2301071A

EFEKTI UMREŽAVANJA NA INOVATIVNOST SOCIJALNIH PREDUZEĆA

Ana Aleksić Mirić, Zorica Aničić i Marina Petrović*

Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Republika Srbija

U radu se istražuje povezanost umrežavanja i inovativnosti socijalnih preduzeća. Istraživanje je motivisano idejom da se razume uticaj umrežavanja na inovativnost ove posebne vrste organizacija, koje zbog svoje hibridne prirode imaju potencijal da odgovore na ekonomske i društvene izazove današnjice. Istraživanje je zasnovano na uzorku od 837 socijalnih preduzeća iz 11 evropskih zemalja. Rezultati su pokazali da je umrežavanje jedna od ključnih odlika ovih organizacija, jer više od 90% ispitivanih organizacija saraduje sa drugim organizacijama, ali i da, samo po sebi, umrežavanje ne utiče na inovativnost socijalnih preduzeća. Detaljnija analiza pokazuje razlike koje oblici umrežavanja i starost organizacije imaju na inovativnost.

Ključne reči: umrežavanje, inovativnost, socijalno preduzetništvo, organizaciona starost

JEL Classification: M14, O31, O35

UVOD

Ovaj rad istražuje faktore koji pokreću inovativnost socijalnih preduzeća. Istraživanja poslovanja socijalnih preduzeća u Republici Srbiji (Žarković-Rakić, Aleksić-Mirić, Lebedinski & Vladislavljević, 2017; Aleksić Mirić, Petrović & Aničić, 2018; Aleksić Mirić, Petrović & Aničić, 2019) pokazuju da su najvažniji sledeći pokretači inovativnosti: svest o njihovoj društvenoj misiji; stav da su inovacije važne; finansiranje dobijeno kroz grant šeme, i uključivanje vlasnika, odbora, kupaca i nevladinih

organizacija u sistem donošenja odluka u organizaciji. Istraživanja socijalnih preduzeća u Evropi pokazuju da na inovativnost utiču i: dostupnost finansiranja (Schätzlein, Schlütter & Hahn, 2023); promene u spoljnom okruženju; orijentacija preduzeća ka rastu; zapošljavanje plaćenog osoblja umesto volontera; prethodno iskustvo u osnivanju/upravljanju socijalnim preduzećem; motivacija za rad u/sa socijalnim preduzećem; zadovoljstvo profesionalnim životom; nivo obrazovanja, i invaliditet.

Cilj istraživanja predstavljenog u ovom radu je razumevanje efekata koje umrežavanje ima na inovativnost ove posebne vrste organizacija, koje zbog svoje dualne prirode (Searing, Poledrini, Young & Nyssens, 2022) i nastojanja da ostvare istovremeno

* Korespondencija: M. Petrović, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Kamenička 6, 11000 Beograd, Republika Srbija; e-mail: marina.petrovic@ekof.bg.ac.rs

i ekonomske i socijalne ciljeve u skladnom balansu (Cho, Kim & Oh, 2022; Mas-Machuca, Akhmedova & Marimon, 2023), privlače sve veću pažnju stručne i akademske javnosti i imaju potencijal da odgovore na ekonomske i društvene izazove današnjice.

U radu se ispituje i eventualno postojanje razlika u ponašanju socijalnih preduzeća u zavisnosti od njihove starosti, pa su tako sva ispitivana preduzeća svrstana u dve grupe:

- „stara“ generacija preduzeća, koja uključuje organizacije koje su osnovane u periodu od 1944. godine do 2000. godine, i
- „nova“ generacija preduzeća, koja uključuje organizacije osnovane posle 2000. godine.

Navedeno može da bude sistematizovano kroz sledeća istraživačka pitanja (IP):

- IP 1a. Da li umrežavanje značajno utiče na inovativnost socijalnih preduzeća?
- IP 1b. Da li svi oblici umrežavanja utiču na inovativnost socijalnih preduzeća?
- IP 2a. Da li starost socijalnih preduzeća menja zaključke o uticaju umrežavanja na inovativnost?
- IP 2b. Koji oblici umrežavanja utiču na inovativnost u “novoj” i “staroj” generaciji socijalnih preduzeća?
- IP 3. Koji faktori utiču na inovativnost u “novoj” i “staroj” generaciji socijalnih preduzeća?

Rad je strukturiran na sledeći način: drugi deo predstavlja pregled relevantne literature, treći deo objašnjava korišćenu metodologiju, četvrti deo iznosi rezultate istraživanja koji su praćeni diskusijom u petom delu, dok se u šestom delu, u formi zaključka, rezimiraju saznanja do kojih se u istraživanju došlo.

PREGLED LITERATURE

Pitanja umrežavanja i socijalnih preduzeća su relativno skoro privukla veću pažnju u akademskim istraživanjima. Nedavno objavljena analiza D.

Littlewood i Z. Khan (2018) odražava sistematski pregled literature o socijalnim preduzećima i mrežama. Na osnovu pregleda 77 vrhunskih časopisa u oblasti poslovne ekonomije i menadžmenta, izvode zaključak da postoji porast interesovanja za istraživanje odnosa između socijalnih preduzeća i mreža, raznovrsna primena mrežne perspektive, koncepata i teorija, raznovrsna istraživačka metodologija i još uvek veoma veliki prostor za dalja istraživanja.

U kritičkom pregledu literature o organizacionim inovacijama, R. A. Wolfe (1994) je identifikovao tri glavna toka istraživanja: (1) istraživanje o širenju inovacija, koje se fokusira na istraživanje obrazaca širenja inovacije kroz populaciju potencijalnih organizacija koje ih usvajaju; (2) istraživanje inovativnosti organizacije, koje se fokusira na istraživanje onoga što određuje organizacionu inovativnost, i (3) istraživanje teorije procesa, koje se bavi pitanjem procesa kroz koje organizacije prolaze u implementaciji inovacija. Pokretači organizacione inovativnosti, kako ih je identifikovao R. A. Wolfe (1994), uglavnom se ispituju u okviru druge i treće oblasti istraživanja. U okviru ovog istraživačkog korpusa, pojavilo se nekoliko važnih tema:

- *Značaj inovativnosti u različitim kontekstima.* (1) inovacije i svest o njihovom značaju (Alegre & Chiva, 2008; Madhoushi, Sadati, Delavari, Mehdivand & Mihandost, 2011; Aleksić Mirić *et al*, 2018); (2) inovacije i prethodno iskustvo i obrazovanje (Maidique & Hayes, 1984; Lefebvre & Lefebvre, 1992; Kolvereid, 1996; Shane, 2000; Charney & Libecap, 2000; Kuratko, 2005; Ucbasaran, Westhead & Wright, 2009); (3) inovacije i životna sredina (Lawrence & Lorsch, 1967; Miller & Friesen, 1983; Davis, Morris & Allen, 1991; Russell & Russell, 1992; Naman & Slevin, 1993; Damanpour & Gopalakrishnan, 1998; Tidd, 2001; Koberg, Detienne & Heppard, 2003; Jansen, Van Den Bosch & Volberda, 2006); (4) inovativnost i veličina kompanije (Schumpeter, 1942; Rothwell & Zegveld, 1982; Acs & Audretsch, 1987; Arrow, 1993; Rogers, 2004; Wagner & Hansen, 2005; Laforet, 2008; Eric Nielsen, 2015);

- *Inovativnost i umrežavanje*. Glavni izvor inovacija se postepeno seli iz pojedinačne firme u njenu mrežu (Pittaway, Robertson, Munir, Denyer & Neely, 2004; Rogers, 2004; Eggers, Kraus & Covin, 2014; Chesbrough & Bogers, 2014; Mokhtarzadeh, Mahdiraji, Jafarpanah, Jafari-Sadeghi & Cardinali, 2020; Hilmersson & Hilmersson, 2021); primarni motiv za povezivanje nije samo smanjenje troškova ili smanjenje rizika, već i olakšani pristup komplementarnim tehnologijama (Narula, 2004; Savović, Zlatanović & Nikolić, 2021), sticanje novih ili komplementarnih kompetencija ili osvajanje novih ili komplementarnih tržišta (Pittaway *et al*, 2004), kao i ubrzani ulazak na tržište proizvoda (Hilmersson & Hilmersson, 2021); mrežne veze ne samo da proširuju bazu znanja MSP već im omogućavaju lakši pristup tehničkim i komercijalnim resursima (Parida, Pemartín & Frishammar, 2009); previše umrežavanja, takođe, može dovesti do smanjenja ukupne inovativnosti (Lee, Ginn & Naylor, 2009);
- *Saradnja sa različitim tipovima partnera utiče na inovativnost kompanije*. Saradnja sa sličnim kompanijama je mnogo važnija za unapređenje inovativnog učinka kompanija nego povezivanje kompanija sa istraživačkim institucijama, posredničkim institucijama i vladinim agencijama (Zeng, Xie & Tam, 2010); značajna je uloga potrošača, dobavljača, konkurenata, konsultanata, univerziteta i vladinih organizacija (De Jong & Hulsink, 2012); uloga konfiguracije mreže i određenih tipova partnera u kreiranju inovacija (Pittaway *et al*, 2004).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Podaci koji se koriste u ovom radu prikupljeni su u *online* istraživanju. Izabranim ispitanicima je putem elektronske pošte poslat link za pristupanje upitniku zajedno sa objašnjenjem koje je sadržalo svrhu istraživanja i koristi koje mogu imati od učešća u istraživanju. Ispitanici su bili punoletni vlasnici ili menadžeri socijalnih preduzeća. U slučajevima kada osnivači, odnosno, vlasnici nisu bili u mogućnosti

da odgovore na upitnik, to su radile osobe kojima su osnivači delegirali autoritet za upravljanje organizacijom i donošenje odluka. Uzorak se sastoji od 837 socijalnih preduzeća koja posluju u jedanaest evropskih zemalja. Obuhvaćene su sledeće zemlje: Albanija, Austrija, Danska, Engleska, Francuska, Nemačka, Italija, Poljska, Srbija, Škotska i Holandija¹.

Upitnik je bio podeljen u nekoliko modula. Prva tri modula su sadržala pitanja o ličnim karakteristikama ispitanika (pol, starost, obrazovanje, prethodno iskustvo u osnivanju ili upravljanju socijalnim preduzećima, motivacija) i o opštim karakteristikama preduzeća (kao što su: tip, veličina prema broju zaposlenih, vlasnička struktura, godina osnivanja, oblast ekonomskog delovanja, godišnji obrt). Ostali moduli su sadržali pitanja vezana za sledeće dimenzije socijalnih preduzeća: pristup finansijama, glavni izazovi i ograničenja socijalnih preduzeća, uloga inovativnosti tokom životnog ciklusa preduzeća, uticaj različitih kategorija stejkholdera na proces donošenja odluka u preduzeću i pitanja o socijalnom kapitalu preduzeća.

Inovativno socijalno preduzeće (ISP) je definisano kao organizacija koja je inovirala u poslednje tri godine, odnosno, preduzeće čiji je vlasnik ili menadžer odgovorio sa "da" na pitanje: "Da li je Vaša organizacija inovirala u oblasti proizvoda, procesa, finansija ili marketinga u poslednje 3 godine?" Ostala preduzeća, čiji su menadžeri ili vlasnici odgovorili sa "ne" na to pitanje, svrstani su u kategoriju neinovativnih socijalnih preduzeća (NISP). U ovom radu koristimo i termine "nova" i "stara" generacija socijalnih preduzeća. Naime, "stara" generacija preduzeća uključuje organizacije koje su osnovane u periodu od 1944-2000, dok "nova" generacija preduzeća uključuje organizacije osnovane posle 2000.

Statistička analiza je sprovedena korišćenjem t-testa za testiranje jednakosti srednjih vrednosti, z-testa za testiranje jednakosti proporcija, hi-kvadrat testa i odabranih neparametarskih testova da bi se potvrdili rezultati dobijeni korišćenjem parametarskih testova. Za numeričke varijable je korišćen t-test za testiranje jednakosti aritmetičkih sredina između inovativnih i neinovativnih socijalnih preduzeća. Kako su

ponuđeni odgovori na pojedina pitanja definisani prateći logiku Likertovih stavki (1 - u potpunosti se ne slažem; 2 - ne slažem se; 3 - niti se slažem niti se ne slažem; 4 - slažem se, i 5 - u potpunosti se slažem), rezultati parametarskih testova su provereni primenom neparametarskih testova. Rezultati te analize su pokazali identične nalaze. Za donošenje statističkih odluka korišćen je nivo značajnosti od 0,05. Rezultat statističkih analiza u slučaju kada je testirana nulta hipoteza o jednakosti aritmetičkih sredina ili proporcija je u tabelama prikazana simbolima “=”/“Ne” ili “≠”/“Da”. U slučaju kada se nulta hipoteza ne odbacuje, korišćeni su simboli “=” ili “Ne”, što znači da testirani faktor ne utiče na ispitivanu pojavu. Kada se nulta hipoteza o jednakosti aritmetičkih sredina ili proporcija odbacuje, korišćeni su simboli “≠” ili “Da”, što znači da faktor utiče na ispitivanu pojavu, tj. na inovativnost. Skoro sve korišćene varijable u ovom istraživanju, posebno ključne varijable kojima se meri inovativnost i umrežavanje, su kategorijske, pa je upotreba naprednijih statističkih tehnika ograničena².

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Nakon sprovođenja statističke analize, dobijeni rezultati podeljeni su na tri dela: saradnja u okviru iste oblasti poslovanja; saradnja između socijalnih preduzeća i inovativnost; i organizaciona starost, saradnja i inovativnost.

Saradnja u okviru iste oblasti poslovanja

Da bi se odgovorilo na prvo istraživačko pitanje, sproveden je test proporcija po kolonama i testirana je nulta hipoteza da inovativna i neinovativna socijalna preduzeća u istoj meri (proporciji) saraduju sa ostalim preduzećima u oblasti poslovanja (Tabela 1). Naime, u drugoj koloni stoji znak “=”, što znači da je procenat inovativnih socijalnih preduzeća koja su saradivala sa ostalim organizacijama statistički jednak procentu neinovativnih socijalnih preduzeća koja su saradivala sa drugim organizacijama. U skladu sa tim, može se zaključiti da saradnja, tj. umrežavanje, nema efekta na

inovativnost socijalnih preduzeća. Iz Tabele 1 se može videti da 90% ispitanih organizacija jeste saradivalo sa drugim organizacijama u oblasti poslovanja. Ovo se odnosi kako na inovativna, tako i na neinovativna preduzeća.

Tabela 1 Umrežavanje i inovativnost - poređenje proporcija po kolonama

Pitanje/ Faktor	Rezultati testa	Inovativnost	
		ISP	NISP
Da li saradujete sa drugim preduzećima u oblasti vašeg poslovanja?	Da	93,7%	91,2%
	Ne	6,3%	8,8%

Izvor: Autori

Radi boljeg uvida u oblike saradnje socijalnih preduzeća, analizirana je struktura saradnje ispitivanih preduzeća. Rezultati u Tabeli 2 ukazuju da ispitanih preduzeća u najvećoj meri saraduju sa drugim socijalnim preduzećima (82.7%), zatim sa lokalnim samoupravama (75.1%), privatnim sektorom (64%), organizacijama civilnog društva (61.2%) i, najmanje, sa organima vlasti na nacionalnom nivou (48.5%).

Tabela 2 Intenzitet saradnje

Organizacije	Procenat ispitanika	Odgovori	
		N	Procenat
Ostala socijalna preduzeća	82,7%	535	24,9%
Lokalna samouprava	75,1%	486	22,7%
Organizacije civilnog društva	61,2%	396	18,5%
Privatna preduzeća	64,0%	414	19,3%
Državni organi	48,5%	314	14,6%
Ukupno	331,5%	2145	100%

Izvor: Autori

Saradnja između socijalnih preduzeća i inovativnost

Kao što je navedeno u uvodu, mnoge studije pokazuju da umrežavanje utiče na inovativnost preduzeća. Šta je to različito u ovom istraživanju i zašto rezultati pokazuju da umrežavanje ne utiče na inovativnost socijalnih preduzeća? Jedno objašnjenje može biti da oblik saradnje utiče na ovu vezu.

Detaljnija analiza pokazuje da saradnja sa ostalim socijalnim preduzećima utiče na inovativnost socijalnih preduzeća. Statistička analiza pokazuje da inovativna socijalna preduzeća saraduju više sa ostalim socijalnim preduzećima. Drugi oblici saradnje ne pokazuju uticaj na inovativnost socijalnih preduzeća. Ovo pokazuje Tabela 3 u drugoj koloni.

Tabela 3 Saradnja i organizaciona inovativnost - poređenje proporcija po kolonama

Organizacije	Rezultati testa	Inovativna socijalna preduzeća	
		Da	Ne
Ostala socijalna preduzeća	Da	85,8%	73,5%
	Ne	14,2%	26,5%
Lokalna samouprava	Da	75,7%	71,1%
	Ne	24,3%	28,9%
Organizacije civilnog društva	Da	62,3%	53,0%
	Ne	37,7%	47,0%
Privatna preduzeća	Da	67,1%	56,6%
	Ne	32,9%	43,4%
Državni organi	Da	48,8%	39,8%
	Ne	51,2%	60,2%
Ukupno		416	83

Izvor: Autori

U prvom redu Tabele 3 testirana je nulta hipoteza da je procenat saradnje sa ostalim socijalnim preduzećima u inovativnim i neinovativnim preduzećima isti. Rezultati poređenja proporcija po kolonama pokazuju da se ova nulta hipoteza odbacuje, tj. procenat

saradnje ISP sa ostalim socijalnim preduzećima je statistički veći nego procenat saradnje NISP. U ostalim redovima, testirane su nulte hipoteze da je procenat ostalih oblika saradnje inovativnih i neinovativnih preduzeća isti. Znak u drugoj koloni posmatrane tabele je “=” što znači da se nulta hipoteza ne odbacuje.

Organizaciona starost, saradnja i inovativnost

Da bi se ispitaio uticaj starosti preduzeća na povezanost umrežavanja i inovativnosti i koji oblici umrežavanja utiču na postizanje inovativnosti u “staroj” i “novoj” generaciji socijalnih preduzeća, testiran je uticaj oblika saradnje na inovativnost (Tabela 4). Naime, u organizacijama koje su osnovane pre 2000. godine, na inovativnost utiče saradnja sa drugim socijalnim preduzećima, lokalnom samoupravom, civilnim društvom i državnim organima. Konkretno, ISP u statistički većem procentu saraduju sa drugim socijalnim preduzećima, lokalnom samoupravom, organizacijama civilnog društva i državnim organima nego NISP. U organizacijama koje su osnovane posle 2000. godine, nije dokazano postojanje uticaja tipa saradnje na inovativnost, odnosno, isti je intenzitet saradnje u ISP i NISP.

Na osnovu rezultata, ali i prema tvrdnjama u teoriji, može se zaključiti da je 2000. godina prekretnica u načinu na koji se preduzeća umrežavaju za važnost umrežavanja u inovativnom ponašanju socijalnih preduzeća. Iako se pokazalo da je umrežavanje važan faktor za inovativno ponašanje socijalnih preduzeća osnovanih pre 2000. godine, njegov značaj se gubi u novom milenijumu. Ovaj rezultat objašnjava činjenica da nakon 2000. godine umrežavanje postaje duboko usađeno u svakodnevno funkcionisanje organizacija svih vrsta, na način da je postalo neophodan uslov poslovanja. U tom kontekstu, umrežavanjem se mogla podsticati inovativnost pre 2000. godine, ali je posle 2000. godine umrežavanje postalo poslovna praksa neophodna za opstanak *per se*.

Rezultati koji se tiču razlike između “stare” i “nove” generacije socijalnih preduzeća usmerili su istraživanje ka drugim razlozima za takve nalaze.

Tabela 4 Saradnja i inovativnost organizacija u "staroj" i "novoj" generaciji preduzeća - poređenje proporcija po kolonama

Organizacija		1944-2000			2001-2010		
		Inovativnost		Rezultati testa	Inovativnost		Rezultati testa
		ISP	NISP		ISP	NISP	
Ostala socijalna preduzeća	Da	92,1%	62,1%	Da	83,8%	79,6%	Ne
	Ne	7,9%	37,9%	(≠)	16,2%	20,4%	(=)
Lokalna samouprava	Da	81,2%	51,7%	Da	73,6%	81,5%	Ne
	Ne	18,8%	48,3%	(≠)	26,4%	18,5%	(=)
Organizacije civilnog društva	Da	65,3%	27,6%	Da	61,7%	66,7%	Ne
	Ne	34,7%	72,4%	(≠)	38,3%	33,3%	(=)
Privatna preduzeća	Da	66,3%	51,7%	Ne	68,3%	59,3%	Ne
	Ne	33,7%	48,3%	(=)	31,7%	40,7%	(=)
Državni organi	Da	54,5%	24,1%	Da	46,9%	48,1%	Ne
	Ne	45,5%	75,9%	(≠)	53,1%	51,9%	(=)
Ukupno		101	29		303	54	

Izvor: Autori

Stoga, ispitano je da li se uticaj pojedinih faktora na inovacije razlikuje u "staroj" i "novoj" generaciji socijalnih preduzeća. Rezultati ispitivanja uticaja različitih faktora na inovativnost su prikazani u četiri tabele sa četiri iste kolone (Tabela 5, Tabela 6, Tabela 7 i Tabela 8). U prvoj koloni prikazana su pitanja u upitniku koja predstavljaju faktore čiji je uticaj ispitivan. U ostalim kolonama je dat rezultat statističke analize kao „Da“, kada rezultati impliciraju da taj faktor utiče na inovativnost, ili kao „Ne“, kada rezultati impliciraju da taj faktor ne utiče, ili su navedeni oblici uticaja faktora koji utiču na inovativnost. Druga kolona prikazuje rezultate testiranja za sva anketirana socijalna preduzeća, treća za "staru generaciju" i poslednja kolona prikazuje rezultate testiranja za "novu generaciju" socijalnih preduzeća. Faktore koji utiču na inovativnost kako u "starim" tako i u preduzećima "nove generacije" prikazuje Tabela 5. Faktore koji ne utiču na inovativnost ni u "staroj" ni u "novoj" generaciji prikazuje Tabela 6. Tabela 7 i Tabela 8 prikazuju

faktore koji utiču na inovativnost u "starim" ali ne i u preduzećima "nove generacije" i faktori koji utiču na inovativnost u preduzećima "nove" ali ne i "stare" generacije.

Rezultat "Da" prikazan u tabelama, kao što je već navedeno, prikazuje uticaj pojedinačnog faktora na inovativnost socijalnih preduzeća, tj. procenat ISP koja su odgovorila potvrdno je statistički različit (veći) od procenta NISP koja su na isto pitanje dala potvrdan odgovor. Naime, rezultat "Ne" znači da je procenat ISP koja su odgovorila potvrdno jednak procentu NISP koji su odgovorila potvrdno. Na primer, Tabela 7 u preseku prvog reda i treće kolone daje rezultat testiranja uticaja zapošljavanja radnika koji rade za platu na inovativnost. "Da" u toj ćeliji znači da u "staroj generaciji" socijalnih preduzeća ISP zapošljavaju radnike koji rade za platu u statistički različitom (većem) procentu u odnosu na NISP, tj. zapošljavanje radnika koji rade za platu utiče na inovativnost u "staroj generaciji" socijalnih preduzeća.

Tabela 5 Faktori koji utiču na inovativnost i u “novoju” i u “staroju” generaciji preduzeća

Pitanje/Faktor	Faktor utiče na inovativnost		
	Sva	“Stara generacija”	“Nova generacija”
Da li je jedan od ciljeva Vaše organizacije doprinos u rešavanju nekog društvenog ili ekološkog problema?	Da	Da	Da
U kojoj meri ste uopšte zadovoljni vašim profesionalnim životom?	Da	Da	Da
Koji od sledećih izvora finansiranja su dostupni za socijalna preduzeća u Vašoj zemlji?	Lična štednja, Crowdfunding, Mikro-kreditiranje, Socijalne investicije, Privatne investicije,	Lična štednja, Privatne investicije	Grantovi od projekata, Donacije, Crowdfunding, Privatne investicije
Na koji način je vaša organizacija došla do sredstava da započne svoju aktivnost?	Krediti banaka	Donacije/ Fundrasing	Krediti banaka, Grantovi od projekata, Lična štednja
Koliko su inovacije važne za početnu fazu razvoja vaše organizacije u smislu proizvoda, procesa, finansija, ili marketinga?	Da	Da	Da
Koliko su takve inovacije važne sada?	Da	Da	Da
Da li su inovacije nastale kao posledica promene u Vašem spoljašnjem okruženju?	Da	Da	Da
Mreža poslovnih odnosa moje organizacije je velika.	Da	Da	Da
Uticaj potrošača i korisnika na donošenje odluka o vašoj organizaciji	Da	Da	Da
Uticaj organizacija trećeg sektora i nevladinih organizacija (NVO) na donošenje odluka o vašoj organizaciji	Da	Da	Da
Vrste angažovanja zainteresovanih strana (stejkholdera)	Prikupljanje povratnih informacija, anketa i evaluacija o zadovoljstvu korisnika, Angažman zainteresovanih strana (stejkholdera) u izveštavanju o aktivnostima, Društveni mediji	Društveni mediji	Javni sastanci, Prikupljanje povratnih informacija, anketa i evaluacija o zadovoljstvu korisnika, Društveni mediji

Izvor: Autori

DISKUSIJA

Izneti rezultati pružaju odgovore na pitanja: “Kakav je uticaj umrežavanja na inovativnost socijalnih preduzeća?”; “Kakvi su efekti koje različiti oblici umrežavanja imaju na inovativnost socijalnih preduzeća?”; “Da li organizaciona starost menja dobijene rezultate i zašto umrežavanje ne utiče na isti način na inovativnost u “staroju” i “novoju” generaciji socijalnih preduzeća?” Nalazi se mogu sumirati na sledeći način:

- *Uticaj homogenosti umrežavanja na inovativnost.* Rezultati pokazuju da 90% anketiranih socijalnih preduzeća saraduje sa drugim organizacijama u oblastima svog poslovanja. Ovaj nalaz se odnosi i na ISP i na NISP. Ako se detaljnije analizira sa kim socijalna preduzeća saraduju, uočava se da ona najviše saraduju sa drugim socijalnim preduzećima (82,7%), zatim sa lokalnim vlastima (75,1%), privatnim preduzećima (64%), organizacijama civilnog društva (61,2%) i državnim organima (48,5%). Detaljnija analiza

Tabela 6 Faktori koji ne utiču na inovativnost ni u „staroj“ ni u „novoj“ generaciji preduzeća

Pitanje/Faktor	Faktor utiče na inovativnost		
	Sva	“Stara generacija”	“Nova generacija”
Da li je osnovni prihod Vaše organizacije nezavisan od grantova, donacija, zaveštanja ili poklona?	Ne	Ne	Ne
Da li se profit Vaše organizacije makar delimično koristi za finansiranje osnovne delatnosti?	Ne	Ne	Ne
Da li ste Vi osnivač organizacije?	Ne	Ne	Ne
Da li Vam vaša trenutna funkcija omogućava da odlučujete o/upravljate najvažnijim pitanjima organizacije (na primer, strategija, ciljevi organizacije, aktivnosti koje treba pokrenuti, organizacija timskog rada)?	Ne	Ne	Ne
Da li se neki član vaše porodice bavi/se bavio preduzetništvom?	Ne	Ne	Ne
Ljudi u mojoj organizaciji generalno efikasno saraduju jedni sa drugima.	Ne	Ne	Ne
Generalno, mogu da saradujem sa ljudima u mojoj organizaciji.	Ne	Ne	Ne
Uticao akcionara / investitora na donošenje odluka	Ne	Ne	Ne
Uticao države i javne uprave na donošenje odluka	Ne	Ne	Ne
Pol ispitanika	Ne	Ne	Ne
Da li ste u toku školovanja učestvovali u stručnom obrazovanju ili obuci koja je relevantna za Vaš posao?	Ne	Ne	Ne

Izvor: Autori

otkriva da saradnja sa drugim socijalnim preduzećima utiče na inovativnost preduzeća, odnosno, da inovativna preduzeća u statistički većoj meri saraduju sa drugim socijalnim preduzećima. Ostali ispitivani oblici saradnje nisu pokazali da utiču na inovativnost preduzeća.

- *Smanjenje važnosti umrežavanja za inovativnost.* U “staroj generaciji” preduzeća umrežavanje utiče na inovativnost. Naime, ISP u statistički većem procentu saraduju sa drugim socijalnim preduzećima, lokalnim vlastima, organizacijama civilnog društva i državnim organima nego NISP. U “novoj generaciji” preduzeća nije utvrđen uticaj umrežavanja na inovativnost. Drugim rečima, nema statistički značajne razlike u saradnji ISP i NISP sa drugim ispitivanim oblicima organizacija.

Da bi se objasnilo zašto je uticaj umrežavanja na inovativnost različit u “staroj” i “novoj” generaciji socijalnih preduzeća, urađena je detaljnija analiza uticaja faktora na inovativnost pre i posle 2000. godine.

Rezultati ove analize pokazuju da su faktori koji utiču na inovativnost i u “starim” i u preduzećima “nove generacije” sledeći: doprinos rešavanju društvenog ili ekološkog problema kao cilja socijalnog preduzeća; zadovoljstvo profesionalnim životom uopšte; izvori finansiranja za socijalna preduzeća u zemlji; izvori finansiranja za pokretanje organizacione aktivnosti; važnost inovacija proizvoda, procesa, finansija ili marketinga u početnoj fazi razvoja organizacije; važnost inovacija u trenutnoj fazi; nastanak inovacija kao odgovor na promenu spoljašnjeg okruženja; velika mreža poslovnih odnosa; uticaj potrošača i korisnika na donošenje odluka; uticaj organizacija trećeg sektora i NVO na donošenje odluka, i korišćene prakse angažovanja zainteresovanih strana. Faktori koji ne utiču na inovativnost ni u “starim” ni u preduzećima nove generacije” su: nezavisnost osnovnog prihoda organizacije od grantova, donacija, zaveštanja, ili poklona; ulaganje profita u finansiranje osnovnih delatnosti; faktori u vezi sa ispitanikom (ispitanik je osnivač preduzeća, porodična istorija preduzetništva ispitanika, pol ispitanika); mogućnost ispitanika da

Tabela 7 Faktori koji utiču na inovativnost u “staroj” ali ne i u “novoj” generaciji preduzeća

Pitanje/Faktor	Faktor utiče na inovativnost		
	Sva	“Stara generacija”	“Nova generacija”
Da li Vaša organizacija zapošljava radnike koji rade za platu?	Da	Da	Ne
Da li ste, pre ovog socijalnog preduzeća, nekada bili uključeni u osnivanje nekog drugog socijalnog preduzeća?	Da	Da	Ne
Da li ste, pre ovog socijalnog preduzeća, nekada upravljali nekim drugim socijalnim preduzećem?	Da	Da	Ne
Šta je Vaš osnovni motiv da radite u/osnujete socijalno preduzeće?	Da	Da Stvaranje mogućnosti za lično zaposlenje	Ne
Koja sredstava trenutno koristite za svoju aktivnost?	Grantovi od projekata	Grantovi od projekata, Donacije/ Fundrasing	Ne
Uticao vlasnik/upravnog odbora na donošenje odluka	Da	Da	Ne
Uticao zaposlenih na donošenje odluka	Da	Da	Ne
Uticao zajednice na donošenje odluka	Da	Da	Ne
Generalno verujem ljudima u mojoj organizaciji.	Da	Da	Ne

Izvor: Autori

Tabela 8 Faktori koji utiču na inovativnost u “novoj” ali ne i u “staroj” generaciji preduzeća

Pitanje/Faktor	Faktor utiče na inovativnost		
	Sva	Stara generacija	Nova generacija
Da li Vaša organizacija obavlja neku privrednu delatnost, kao što je prodaja proizvoda ili pružanje usluga?	Ne	Ne	Da
Da li je za Vašu organizaciju važno da raste? (na primer, rast broja ili vrsta aktivnosti, rast broja zaposlenih)	Da	Ne	Da*
Uticao dobavljača na donošenje odluka	Da	Ne	Da
Ljudi u mojoj organizaciji generalno veruju jedni drugima.	Da	Ne	Da
Koji je vaš najviši stečeni nivo obrazovanja?	Da Fakultet, Osnovne studije	Ne	Da*
Da li se identifikujete kao osoba sa teškim invaliditetom ?	Da	Ne	Da

Napomena: * označava statistički značajne rezultate pri nivou značajnosti 0,1.

Izvor: Autori

donosi odluke/upravlja važnim pitanjima u preduzeću (npr. strategija, ciljevi preduzeća, aktivnosti koje treba voditi, organizacija timskog rada); efikasnost timskog rada; saradnja sa članovima tima; uticaj akcionara/investitora na donošenje odluka; uticaj državne i javne uprave na donošenje odluka; relevantno stručno obrazovanje ili obuka.

Dalja analiza pokazuje grupu faktora čiji je uticaj različit kod preduzeća “stare” i “nove” generacije. Faktori koji utiču na inovativnost u starim, ali su prestali da utiču u socijalnim preduzećima osnovanim posle 2000. godine su: zapošljavanje radnika koji rade za platu (umesto volontera); učešće u osnivanju socijalnog preduzeća pre ovog; istorija upravljanja

socijalnim preduzećem ispitanika; glavna motivacija za rad u/osnivanje socijalnog preduzeća; načini finansiranja delatnosti; uticaj vlasnika/upravnih odbora na donošenje odluka; uticaj zaposlenih na donošenje odluka; uticaj zajednice na donošenje odluka; poverenje ispitanika u ljude u timu.

Postoji nekoliko faktora koji nisu uticali na inovativnost u staroj generaciji preduzeća, ali su počeli da utiču u novoj generaciji preduzeća: obavljanje neke privredne delatnosti, kao što je prodaja roba i pružanje usluga; važnost organizacionog rasta (npr. povećati broj ili opseg aktivnosti, zaposliti više zaposlenih); uticaj dobavljača na proces donošenja odluka; poverenje među članovima tima; najviši stečeni nivo obrazovanja; i činjenica da je ispitanik osoba sa teškim invaliditetom.

ZAKLJUČAK

Osnovni cilj ovog rada bio je da istraži efekte umrežavanja na inovativnost socijalnih preduzeća. Rezultati su pokazali da je umrežavanje odlika socijalnih preduzeća, kao i saradnja sa drugim organizacijama, normalan način njihovog funkcionisanja i da je to činjenica nezavisno od inovativnosti-neinovativnosti kao karakteristike preduzeća. Podrobnija analiza je pokazala da saradnja sa drugim socijalnim preduzećima jeste odlika inovativnih u odnosu na neinovativna socijalna preduzeća, što ide u prilog zaključku da „sličan-sličnog” podržava u inovativnosti. U tom smislu, podsticanje međusobne saradnje socijalnih preduzeća, kroz različite oblike formiranja formalnih ili neformalnih socijalnih mreža, zajednica saradnje i interorganizacionih povezivanja, može imati pozitivan efekat na njihovo umrežavanje, budući da ostali ispitivani oblici saradnje nisu pokazali da utiču na inovativnost preduzeća. Rezultati su pokazali i da umrežavanje ima veći uticaj na inovativnost u “staroj” nego u “novoj” generaciji socijalnih preduzeća.

Ovo istraživanje omogućava bolje razumevanje poslovanja socijalnih preduzeća u pogledu njihove inovativnosti i umrežavanja, kao i faktora koji na

njih mogu uticati. Kada je reč o ograničenjima, ovaj rad je napisan na osnovu podataka prikupljenih iz 11 evropskih zemalja. Stoga se relevantni zaključci odnose na ove zemlje, sa ograničenom mogućnošću primene u drugim kontekstima. Da bi se proverila valjanost ovih zaključaka u drugim zemljama, trebalo bi sprovesti nova istraživanja. Uzorak socijalnih preduzeća nije slučajna, što se može smatrati nedostatkom. Skoro sve korišćene varijable u ovom istraživanju, posebno ključne varijable “inovativnost” i “umrežavanje”, su kategorijske, pa je upotreba drugih naprednijih statističkih tehnika ograničena.

ENDNOTE

- 1 Ove zemlje su bile uključene u istraživanje pod pokroviteljstvom FP7 projekta Omogućavanje procvata i razvoja socijalnog preduzetništva za inovativna i inkluzivna društva (Enabling the Flourishing and Evolution of Social Entrepreneurship for Innovative and Inclusive Societies) i za njih su istraživačima bili dostupni zbirni podaci.
- 2 Zbog velikog broja tabela u kojima se nalaze rezultati testova sa p-vrednostima, rezultati sa originalnim izlazima iz SPSS softvera mogu se naći u Dropbox folderu na sledećem linku: <https://www.dropbox.com/sh/n8fnyasb78ip41s/AAARV-l4r2szACAYGuEVyEIJoa?dl=0>.

REFERENCE

- Acs, Z. J., & Audretsch, D. B. (1987). Innovation, market structure, and firm size. *The Review of Economics and Statistics*, 69(4), 567-574. doi:10.2307/1935950
- Alegre, J., & Chiva, R. (2008). Assessing the impact of organizational learning capability on product innovation performance: An empirical test. *Technovation*, 28(6), 315-326. doi:10.1016/j.technovation.2007.09.003
- Aleksić Mirić, A., Petrović, M., & Aničić, Z. (2018). Understanding innovative behavior of social enterprises. In M. Biggeri, E. Testi, M. Bellucci, R. Daring, & T. H. R. Persson (Eds.), *Social Entrepreneurship and Social Innovation Ecosystems for Inclusion in Europe* (pp. 127-144). London, UK: Routledge. doi:10.4324/9781351239028-9

- Aleksić Mirić, A., Petrović, M., & Aničić, Z. (2019). Organizational innovativeness: Factors that drive innovations in social enterprises in Serbia. *Management: Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*, 24(3), 47-59. doi:10.7595/management.fon.2019.0014.
- Arrow, K. J. (1993). Innovation in large and small firms. *Journal of Small Business Finance*, 2(2), 111-124. doi:10.57229/2373-1761.1159
- Charney, A., & Libecap, G. D. (2000). The impact of entrepreneurship education: An evaluation of the Berger entrepreneurship program at the University of Arizona, 1985-1999. Available at SSRN. doi:10.2139/ssrn.1262343
- Chesbrough, H., & Bogers, M. (2014). Explicating open innovation: Clarifying an emerging paradigm for understanding innovation. In H. Chesbrough, W. Vanhaverbeke, & J. West (Eds.), *New Frontiers in Open Innovation* (pp. 3-28). Oxford, UK: Oxford University Press. doi:10.1093/acprof:oso/9780199682461.001.0001
- Cho, C., Kim, B., & Oh, S. (2022). Effects of the entrepreneurial strategic orientation of social enterprises on organizational effectiveness: Case of South Korea. *Administrative Sciences*, 12(1), 1-16. doi:10.3390/admsci12010019
- Damanpour, F., & Gopalakrishnan, S. (1998). Theories of organizational structure and innovation adoption: The role of environmental change. *Journal of Engineering and Technology Management*, 15(1), 1-24. doi:10.1016/S0923-4748(97)00029-5
- Davis, D., Morris, M., & Allen, J. (1991). Perceived environmental turbulence and its effect on selected entrepreneurship, marketing, and organizational characteristics in industrial firms. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 19(1), 43-51. doi:10.1177/009207039101900106
- De Jong, J. P. J., & Hulsink, W. (2012). Patterns of innovating networking in small firms. *European Journal of Innovation Management*, 15(3), 280-297. doi:10.1108/14601061211243639
- Eggers, F., Kraus, S., & Covin, J. G. (2014). Traveling into unexplored territory: Radical innovativeness and the role of networking, customers, and technologically turbulent environments. *Industrial Marketing Management*, 43(8), 1385-1393. doi:10.1016/j.indmarman.2014.08.006
- Eric Nielsen, J. (2015). Corporate entrepreneurship, organizational learning and knowledge implementation. *Economic Horizons*, 17(3), 199-214. doi:10.5937/ekonhor1503203E
- Hilmersson, F. P., & Hilmersson, M. (2021). Networking to accelerate the pace of SME innovations. *Journal of Innovation & Knowledge*, 6(1), 43-49. doi:10.1016/j.jik.2020.10.001
- Jansen, J. J. P., Van Den Bosch, F. A. J., & Volberda, H. W. (2006). Exploratory innovation, exploitative innovation, and performance: Effects of organizational antecedents and environmental moderators. *Management Science*, 52(11), 1661-1674. doi:10.1287/mnsc.1060.0576
- Koberg, C. S., Detienne, D. R., & Heppard, K. A. (2003). An empirical test of environmental, organizational, and process factors affecting incremental and radical innovation. *The Journal of High Technology Management Research*, 14(1), 21-45. doi:10.1016/S1047-8310(03)00003-8
- Kolvereid, L. (1996). Prediction of employment status choice intentions. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 21(1), 47-58. doi:10.1177/104225879602100104
- Kuratko, D. F. (2005). The emergence of entrepreneurship education: Development, trends, and challenges. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(5), 577-597. doi:10.1111/j.1540-6520.2005.00099.x
- Laforet, S. (2008). Size, strategic, and market orientation affects on innovation. *Journal of Business Research*, 61(7), 753-764. doi:10.1016/j.jbusres.2007.08.002
- Lawrence, P. R., & Lorsch, J. W. (1967). *Organization and Environment*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Lee, R. P., Ginn, G. O., & Naylor, G. (2009). The impact of network and environmental factors on service innovativeness. *Journal of Services Marketing*, 23(6), 397-406. doi:10.1108/08876040910988183
- Lefebvre, E., & Lefebvre, L. A. (1992). Firm innovativeness and CEO characteristics in small manufacturing firms. *Journal of Engineering and Technology Management*, 9(3-4), 243-277. doi:10.1016/0923-4748(92)90018-Z
- Littlewood, D., & Khan, Z. (2018). Insights from a systematic review of literature on social enterprise and networks: Where, how and what next? *Social Enterprise Journal*, 14(4), 390-409. doi:10.1108/SEJ-11-2018-068

- Maidique, M. A., & Hayes, R. H. (1984). The art of high-technology management. *Sloan Management Review*, 25(2), 17-31.
- Madhoushi, M., Sadati, A., Delavari, H., Mehdivand, M., & Mihandost, R. (2011). Entrepreneurial orientation and innovation performance: The mediating role of knowledge management. *Asian Journal of Business Management*, 3(4), 310-316.
- Mas-Machuca, M., Akhmedova, A., & Marimon, F. (2023). The social mission works: Internalizing the mission to achieve organizational performance in social enterprises. *Review of Managerial Science*. doi:10.1007/s11846-023-00627-y
- Miller, D., & Friesen, P. H. (1983). Strategy-making and environment: The third link. *Strategic Management Journal*, 4(3), 221-235. doi:10.1002/smj.4250040304
- Mokhtarzadeh, N. G., Mahdiraji, H. A., Jafarpanah, I., Jafari-Sadeghi, V., & Cardinali, S. (2020). Investigating the impact of networking capability on firm innovation performance: Using the resource-action-performance framework. *Journal of Intellectual Capital*, 21(6), 1009-1034. doi:10.1108/JIC-01-2020-0005
- Naman, J. L., & Slevin, D. P. (1993). Entrepreneurship and the concept of fit: A model and empirical tests. *Strategic Management Journal*, 14(2), 137-153. doi:10.1002/smj.4250140205
- Narula, R. (2004). R&D collaboration by SMEs: New opportunities and limitations in the face of globalisation. *Technovation*, 24(2), 153-161. doi:10.1016/S0166-4972(02)00045-7
- Parida, V., Pemartín, M., & Frishammar, J. (2009). The impact of networking practices on small firm innovativeness and performance: A multivariate approach. *International Journal of Technoentrepreneurship*, 2(2), 115-133. doi:10.1504/IJTE.2009.0315
- Pittaway, L., Robertson, M., Munir, K., Denyer, D., & Neely, A. (2004). Networking and innovation: A systematic review of the evidence. *International Journal of Management Reviews*, 5(3-4), 137-168. doi:10.1111/j.1460-8545.2004.00101.x
- Rogers, M. (2004). Networks, firm size and innovation. *Small Business Economics*, 22(2), 141-153. doi:10.1023/B:SBEJ.0000014451.99047.69
- Rothwell, R., & Zegveld, W. (1982). *Innovation and the Small and Medium Sized Firm*. London, UK: Frances Pinter.
- Russell, R. D., & Russell, C. J. (1992). An examination of the effects of organizational norms, organizational structure, and environmental uncertainty on entrepreneurial strategy. *Journal of Management*, 18(4), 639-656. doi:10.1177/014920639201800403
- Savović, S., Zlatanović, D., & Nikolić, J. (2021). Technology acquisitions as a supporting tool for improving companies' innovative potential. *Economic Horizons*, 23(1), 3-17. doi:10.5937/ekonhor2101003s
- Schätzlein, L., Schlütter, D., & Hahn, R. (2023). Managing the external financing constraints of social enterprises: A systematic review of a diversified research landscape. *International Journal of Management Reviews*, 25(1), 176-199. doi:10.1111/ijmr.12310
- Schumpeter, J. E. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, NY: Harper & Brothers.
- Searing, E. A., Poledrini, S., Young, D. R., & Nyssens, M. (2022). The hybrid nature of social enterprises: How does it affect their revenue sources? *Social Enterprise Journal*, 18(2), 321-343. doi:10.1108/SEJ-02-2021-0010
- Shane, S. (2000). Prior knowledge and the discovery of entrepreneurial opportunities. *Organization Science*, 11(4), 448-469. doi:10.1287/orsc.11.4.448.14602
- Tidd, J. (2001). Innovation management in context: Environment, organization and performance. *International Journal of Management Reviews*, 3(3), 169-183. doi:10.1111/1468-2370.00062
- Ucbasaran, D., Westhead, P., & Wright, M. (2009). The extent and nature of opportunity identification by experienced entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 24(2), 99-115. doi:10.1016/j.jbusvent.2008.01.008
- Wagner, E. R., & Hansen, E. N. (2005). Innovation in large versus small companies: Insights from the US wood products industry. *Management Decision*, 43(6), 837-850. doi:10.1108/00251740510603592
- Wolfe, R. A. (1994). Organizational innovation: Review, critique and suggested research directions. *Journal of Management Studies*, 31(3), 405-431. doi:10.1111/j.1467-6486.1994.tb00624.x
- Zeng, S. X., Xie, X. M., & Tam, C. M. (2010). Relationship between cooperation networks and innovation performance of SMEs. *Technovation*, 30(3), 181-194. doi:10.1016/j.technovation.2009.08.003

Žarković-Rakić, J., Aleksić-Mirić, A., Lebedinski, L., & Vladislavljević, M. (2017). Welfare state and social enterprise in transition: Evidence from Serbia, *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 28(6), 2423-2448. doi:10.1007/s11266-017-9844-2

Primljeno 4. decembra 2022,
nakon revizije,
prihvaćeno za publikovanje 21. aprila 2023.
Elektronska verzija objavljena 27. aprila 2023.

Ana Aleksić Mirić je redovni profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Glavne oblasti njenog naučno-istraživačkog interesovanja su organizaciona teorija, dizajn i ponašanje.

Zorica Aničić je docent Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Oblasti njenog istraživanja odnose se na inovacije, korporativno i socijalno preduzetništvo, upravljanje inovacijama i socijalna preduzeća.

Marina Petrović je asistent na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Primarne oblasti njenog istraživačkog interesovanja su statistika, istraživanje tržišta i *online* ankete.

NETWORKING EFFECTS ON SOCIAL ENTERPRISES' INNOVATIVENESS

Ana Aleksić Mirić, Zorica Aničić and Marina Petrović

University of Belgrade, Faculty of Economics, Belgrade, The Republic of Serbia

In the paper, the connection between networking and the innovativeness of social enterprises is explored. The research is motivated by the idea of understanding the impact of networking on the innovation of this special type of organizations that, due to its hybrid nature, has the potential to respond to today's economic and social challenges. The research based on a sample of 837 social enterprises from 11 European countries. The results showed that networking was one of the key features of these organizations, as more than 90% of the surveyed organizations cooperated with other organizations, but also that networking itself did not affect the innovation of social enterprises. A more detailed analysis shows the differences that the networking forms and organizational age have on innovation.

Keywords: networking, innovativeness, social enterprises, organizational age

JEL Classification: M14, O31, O35